

дивізія, 13-а армія), вміло і героїчно діяв в оточенні ворога у нерівному бою. Йому звання Героя присвоєно у квітні 1940 року, за № 454. Велику Вітчизняну війну Ф.Я.Ліпаткін закінчив командиром танкової роти, після війни продовжував службу в армії.

Інші новгород-волинці і житомиряни – військові з числа запасних батальйонів №№ 43, 44, 67, 68, відправлених на Карельський перешийок, загалом близько п'яти тисяч осіб (у кожному батальйоні було 1200 осіб), на жаль, забуті.

Фінляндська війна протягом 105 днів (грудень 1939 – березень 1940) висвітлила довгий перелік негативних явищ у всіх структурах фронтових з'єднань і частин Радянської Армії у процесі бойових дій у виключно складних метеорологічних та рельєфних умовах.

*Ліпаткін Федір Якимович
(1918-1952)*

ОБОРОНА НОВОГРАДА-ВОЛИНСЬКОГО

Напад фашистської Німеччини та її сателітів на Радянський Союз 22 червня 1941 року було здійснено раптово, без висування будь-яких претензій та оголошення стану війни. Угода про ненапад, укладена 23 серпня 1939 року, розірвана в односторонньому порядку. Велика битва між Радянським Союзом та Німеччиною стала головним театром воєнних дій Другої світової війни.

З 26 червня до 1 липня 1941 року у трикутнику Луцьк – Рівно – Дубно відбулося перше танкове бойовище, в якому взяли участь біля двох тисяч танків. Просунення на цьому напрямку німецьких військ було затримано на тиждень. Німці мали відчутні втрати, але радянські механізовані корпуси втратили тут майже усі свої танки і більшість особового складу.

До лінії оборони Новгород-Волинського укріпленого району відійшли знесилені після танкового бою з'єднання 5-ї армії генерала М.І. Потапова:

— група полковника М.І. Бланка – залишки 208-ї і 228-ї стрілецьких та 109-ї механізованої дивізій – загалом біля 2500 штиків (на початку бойових дій кожна дивізія мала по 10 тисяч осіб, 136 гармат, 66 мінометів);

*Полковник Михайло Ілліч Бланк
(? —1941)*

*Командувач Київським особим
військовим округом, Південно-Західним
фронтом генерал-полковник Кирпонос
Михайло Петрович (1892-1941)*

— залишки 19-го механізованого корпусу – 1500 штиків, 3 танки, 57 гармат (на початку бойових дій корпус мав 450 танків, біля 30 тисяч особового складу, 920 автомобілів. У корпусі був величезний недокомплект особового складу і техніки: за штатом воєнного часу мало бути 1025 танків, 36 тисяч осіб, 2947 автомобілів, 920 мотоциклів);

— залишки 9-го механізованого корпусу – бійців та командного складу – біля 10 тисяч воїнів, озброєних гвинтівками, 66 танків, 50 гармат (на початку бойових дій танків – 300, особового складу 28800 осіб, 996 автомобілів. Корпус також мав великий недокомплект бойової техніки і особового складу);

— залишки 22-го механізованого корпусу – бійців та комскладу біля 10 тисяч осіб, 33 танки, 20 гармат (на початку бойових дій: 707 танків, 28.6 тисяч особового складу, 1382 одиниці автотранспорту. Корпус не був укомплектований згідно зі штатом воєнного часу);

— 31-й стрілецький корпус: 193-та стрілецька дивізія – не мала станкових кулеметів і мінометів. На озброєнні було лише 7 полкових та 27 дивізійних гармат, особовий склад разом із командирами – біля 3500 осіб (за штатом воєнного часу мало бути 14.5 тисяч осіб);

— 195-та стрілецька дивізія мала приблизно таку ж кількість особового складу, 30 гармат замість 136, 66 мінометів, 558 автомобілів, 99 тракторів, 16 танків, 13 бронемашин за штатом воєнного часу. Нездатність дивізій до бойових дій очевидна.

*Командувач 5-ю армією генерал-майор
Потапов Михайло Іванович (1902-1965)*

*Командир 9-го механізованого корпусу
Рокоссовський Костянтин
Костянтинович (1896-1968)*

На початку війни у боях брав участь, в основному, кадровий склад. Приписний склад із західних областей України, який знаходився на початок війни у військових частинах, майже весь розбігся додому.

Війська були стомлені безперервними боями та походами, техніка після довготривалих маршів почала виходити з ладу, були відсутні бронебійні снаряди. У більшості бійців відсутній шанцевий інструмент (окопи копали касками).

У другій половині червня 1941 року у склад 5-ї армії генерала М.І. Потапова входило 6 корпусів: 15-й стрілецький корпус (полковник І.І. Федюнінський): 45-а і 62-а стрілецькі дивізії; 27-й стрілецький корпус (генерал-майор П.Д. Артеменко): 87-а, 124-а, 13-а стрілецькі дивізії; 31-й стрілецький корпус (генерал-майор А.І. Лопатін): 193-а, 195-а, 200-а стрілецькі дивізії; 22-й механізований корпус (генерал-майор С.М. Кондрусев): 19-а, 41-а танкові дивізії, 215-а механізована дивізія; 9-й механізований корпус (генерал-майор К.К. Рокоссовський): 20-а, 35-а танкові дивізії, 131-а механізована дивізія; 19-й механізований корпус (генерал-майор Н.В. Фекленко): 40-а, 43-а танкові дивізії, 213-а механізована дивізія. Разом 17 дивізій. Крім цього, 1 артилерійська протитанкова бригада (генерал-майор К.С. Москаленко) та 5-й артилерійська протитанкова бригада (полковник А.А. Гусаков) – на стадії формування у Новограді-Волинському.

Як бачимо, номерів дивізій було багато, але реальних сил у техніці та людях неймовірно мало – не більше 10-15% від потреби воєнного часу.

*Червоноармійці в контратаці
(фото 1941 року)*

у м. Новограді-Волинському (командир бригади – полковник А.А. Гусаков). Дві доби безперервного бою, в якому німцями були використані усі види зброї – артилерія, танки, авіація, вогнемети, проти гарнізонів довготривалих вогневих точок (ДВТ), не дали німцям позитивних результатів. Прорвати лінію не вдалося. Артилеристи стояли на смерть, обороняючи місто. Майже весь особовий склад артилерійського дивізіону, яким командував капітан П.П. Цернікель, загинув на західній околиці міста. За героїзм П.П. Цернікель нагороджений орденом Леніна, наводчик гармати І. Мучной – орденом Бойового Червоного Прапора (обидва – посмертно).

Сміливо і рішуче діяла танкова рота

6 липня 1941 року головні сили 6-ї німецької армії та 1-ї танкової групи вийшли до західних околиць Новограда-Волинського. Його оборону повинні були організувати з'єднання 6-ї армії генерала І. М. Музиченка, але вони не встигли відійти на рубіж, визначений командуванням Південно-Західного фронту. На рубіж укріпрайону відійшли частини 5-ї армії генерала М. І. Потапова. У районі Новограда-Волинського зайняла оборону група полковника М. І. Бланка, що вийшла з оточення в складі 228-ї стрілецької і 109-ї механізованої дивізій, в яких нараховувалось лише 2,5 тис. осіб.

Першими ворога зустріли артилеристи 5-ї протитанкової артилерійської бригади, яка формувалась на початку війни

*Німецькі танки на марші
(фото 1941 року)*

старшого лейтенанта Юнацького. У повідомленні Радінформбюро від 9 липня 1941 року відзначалося: «Танковий підрозділ старшого лейтенанта Юнацького зустрівся з великими силами противника. Радянські танкісти вивели зі строю півтора десятка фашистських танків. Коли гармата танка вийшла з ладу, командир Юнацький наказав йти на таран та давить ворога. Від міцних ударів один німецький танк перевернувся, декілька інших було розбито. Через два дні Юнацький здійснив ще більш сміливий маневр. Отримавши донесення про те, що артилерія ворога заважає нашій піхоті розвернутися, Юнацький атакував противника і прорвався глибоко у тил. Діставшись ворожої вогневої позиції, танки підрозділу Юнацького почали громити фашистські гармати. Одна важка та двадцять протитанкових гармат були знищені сміливими радянськими танкістами».

Не досягнувши мети у перший день наступу, німецьке командування перенесло свої зусилля на ділянку укріпрайону в районі с. Чижівка (у 10 кілометрах північніше міста), скрізь яке проходила автомагістраль Новоград-Волинський – Коростень. Але й у цьому напрямку фашистів спіткала невдача – вони не змогли форсувати річку Случ, завдяки рішучим діям артилеристів 1-ї протитанкової бригади, якою командував генерал Москаленко Кирило Семенович (згодом Маршал Радянського Союзу). У боях за міст через р. Случ у с. Чижівці геройські загинули командир гармати сержант А. В. Васильченко і командир взводу старший лейтенант І. М. Юрченко. Вони підбили 4 ворожих танки. Боротьбу з наступаючим на Чижівку ворогом вів гарнізон ДВТу, що складався із 16 воїнів. Лише один кулеметник Олександр Дем'яненко знищив 14 гітлерівців.

Червоноармієць 5-ї артилерійської бригади Приходько, залишившись один у гармати, продовжував відбивати атаки противника. Він знищив гармату, міномет, декілька десятків ворожих солдат. Лейтенант Л. М. Оскін із 40-ї танкової дивізії 19-го механізованого корпусу на танку Т-34 прорвався в тил противника, знищив 3 ворожих танки і 3 гармати. Коли його танк був підбитий, він з екіпажем продовжував бій у пішому строю и повернувся до своєї частини.

Далі противник знову змінив напрямок прориву – переніс основні зусилля на 10 кілометрів південніше Новограда-Волинського, у районі села Гульськ.

З великою стійкістю оборонялись воїни 36-го окремого кулеметного батальйону. Дев'ять довготривалих кулеметних точок кулеметної роти, якою командував старший лейтенант Чернявський, водночас відкрили вогонь з усіх кулеметів. Перший ворожий танк був підбитий гарматним

підрозділом 76 мм гармати сержанта Белова з ДВТ № 420. За ним підпалив машину противника підрозділ лейтенанта Рожкова з ДВТ № 19. Кулеметники розстрілювали піхоту противника. Напружені бої в районі Гульську тривали три дні. Мужність і стійкість проявили комісар роти старший політрук Макаров, командир взводу молодший лейтенант Яків Кардаш, лейтенант Павло Яковенко, рядові Сергій Тимошенко, Лев Скрипнюк, Юхим Бойков, Филимон Лагута, Михайло Сахнюк й багато інших. П'ять разів водив в атаку бійців комісар полку колишній секретар Новоград-Волинського райкому комсомолу Пасічник.

Мужність виявили воїни ДВТ, розташованого поблизу дороги у районі с. Гульськ, рядові Олександр Романов, Іван Федоров, Антон Юхименко та інші.

Вони стояли насмерть (фото 1941 року)

Свою клятву «битись до останнього патрона», нашкрябану багнетом на бетонній стіні ДВТ, вони виконали. Розповідають, що ДВТ здавалася вже мертвою, але коли гітлерівці побігли до річки купатися, із неї відкрили кулеметний вогонь на поразку ворога.

Дві доби вели бої воїни гарнізону ДВТ під Стрижівкою, 22 бійці героїчно загинули, але не залишили

свою маленьку фортецю.

У ДВТ на території міста мужньо билися з ворогом Олексій Петряков, Олександр Лук'яненко, Єгор Комаров, Василь Опанасюк, Петро Пономарьов, Олександр Голованчук, Зіновій та Степан Шапрани. На жаль, прізвища і імена більшості бійців довготривалих вогневих точок досі залишаються невідомими. Відомо, що більшість їх складали мобілізовані жителі міста та району.

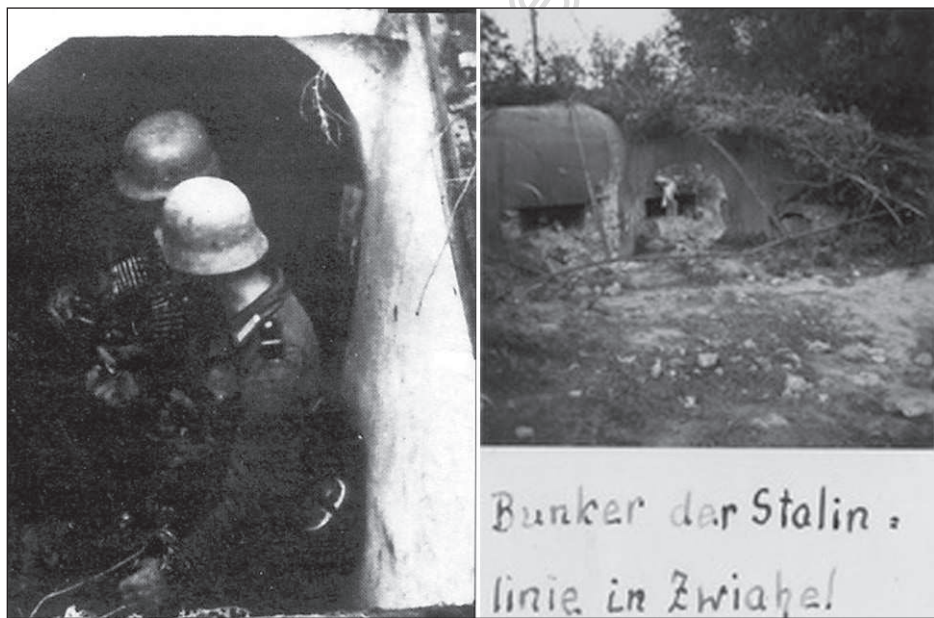
Німецькі танки форсували р. Случ у зоні видимості південної артилерійської вогневої точки Гульського вузла оборони, найпотужнішого у всій системі укріпрайону. Перші танки з піхотою на броні були підбиті, але далі відбулося непередбачене: в артилерійському ДВТ вийшла з ладу вентиляційна система. Ця технічна неполадка стала роковою – артилеристи

отримали серйозні отруєння та сліпоту від порохових газів. ДВТ замовчав і перетворився на мішень для німецьких танкових гармат.

Вогневі кулеметні та артилерійська точки були розташовані на висотах, що панують над оточуючою місцевістю, завдяки чому із них відкривається відмінний огляд та обстріл на всю технічно припустиму дальність вогню в секторі до 2100 м. Русло річки підпадало під масований кулеметний вогонь. Але в центральному і північному секторах існував прорахунок – була відсутня артилерійська підтримка, у тому числі на захист залізничного мосту.

Цей прорахунок існував не тільки на «Гульській галереї», але й на інших ділянках укріпрайону від Чижівки до Любара: 39 гармат на 120 км оборонної смуги – надзвичайно мала кількість, не спроможна забезпечити надійну оборону. При відсутності належного польового прикриття це створило надважкі обставини для оборони.

Вільний підхід фашистів з тилу на територію ДВТ був слідством відсутності польового прикриття між вогневими точками лінії оборони. Ці обставини та відсутність двох бронековпаків у групі «Гульської галереї» у верхній частині Панської гори дозволило гітлерівцям вільно пересуватися горішньою частиною висоти і робити все, що заманеться.

*Німецькі солдати спускаються у захоплену ДВТ.
Захоплена ДВТ у районі Новограда-Волинського (фото 1941 року)*

Частина гарнізону загинула від бензину, залитого у труби збірників повітря та підірваного гранатами. Інша частина особового складу із важкими отруєннями та опіками попала в полон. Комісар гарнізону та командири, які були виявлені у підземних лабіринтах, підняті на поверхню та розстріляні. Працівники спецслужб, зрозумівши свою приреченість, застрелилися.

Гарнізони ДВТ на східному березі річки Случ в районі Олександрівського млина, північніше гарнізонного шпиталю, південніше колишнього спиртзаводу (нині – ВАТ «Біоветфарм») та в інших місцях були спалені з вогнеметів.

7 липня 1941 року німецьким військам у складі 14-ї танкової дивізії, 25-ї механізованої дивізії 3-го механізованого корпусу, 299-ї піхотної дивізії 29-го армійського корпусу за підтримки важкої артилерії і авіації вдалося подавити декілька ДВТ на західній околиці Новограда-Волинського. Разом із артилерією та авіацією німцями використовувались вогнемети для випалювання гарнізонів ДВТ. Гаряча напалмова суміш сягала температури 1000-1200°C. Від прямого попадання напалмового струменя людина згорала живцем, боєприпаси вибухали. При цьому виділявся ядовитий газ, який труїв людей.

У боях за Новоград-Волинський противник створив вагому кількісну перевагу у силах та засобах: піхота – у 1.5 рази, артилерія – у 3.5 рази, танки – у 70 разів.

8 липня 1941 року 13-а танкова дивізія противника форсувала річку Случ, прорвала лінію оборони ДВТ, які абсолютно не мали польового прикриття військами, розвинула удар на с. Броники і розпочала безперешкодний форсований рух на схід автомагістраллю на Житомир і далі на Київ. 11 липня 1941 року танки цієї дивізії були вже біля передньої межі Київського укріпленого району, на річці Ірпінь, у Святошина.

Внаслідок масованого використання танкових і моторизованих сил за підтримки авіації командування 6-ї німецької армії та 1-ї танкової групи спромоглося розірвати єдину лінію оборони Південно-Західного фронту, розширити цей прорив до 50 кілометрів, роз'єднавши зусилля та можливість сумісних дій 5-ї армії генерала М.І. Потапова та 6-ї армії генерала І.Н. Музиченка.

У прорив було кинуте багато бронетанкових сил гітлерівців, 5 липня захоплений залізничний вузол Шепетівка, далі через Полонне, Миропіль, Чуднів 11-а німецька танкова дивізія вийшла на Бердичів та 7 липня захопила його (до Києва – 135 кілометрів, через Житомир – 152 км).

3-й і 48-й моторизовані корпуси противника, які прорвалися до Новоград-Волинського укріпленого району, утворили глибоке (до 70 км) та широке (до 85

км) заглиблення на центральній ділянці Південно-Західного фронту. Їх танковому тарану протистояли малочисельний гарнізон укріпрайону та поодинокі частини польових військ, які відступали із західних областей України. Виникла реальна загроза оперативного прориву військ противника на схід – у житомирському напрямку та на південь – на Вінницю, в тил основним силам Південно-Західного фронту. Оперативних резервів для прикриття цих напрямків у складі фронту не було.

Командувач військами Південно-Західного фронту генерал-полковник Кирпонос Михайло Петрович, не маючи оперативних резервів, віддав наказ командувачу військами 5-ї армії генерал-майору Потапову Михайлу Івановичу зібрати в кулак усі сили, нанести контрудар німецьким військам та повернути Новоград-Волинський. Водночас командувачу 6-ї армії генерал-лейтенанту Музиченку Івану Миколайовичу було наказано повернути війська на північ та наступати назустріч військам 5-ї армії, перекривши 60-кілометровий розрив між арміями, таким чином оточити німецькі війська, що прорвались до Києва, та знищити їх.

При обороні Новограда-Волинського та нанесенні контрудару у генерала Потапова залишилися мізерні залишки тринадцяти дивізій: 45, 62, 200, 193, 195 стрілецьких, 40, 43, 20, 35, 19, 41 танкових, 131 і 215 механізованих.

Перші три стрілецькі дивізії тримали оборону на правому фланзі 5-ї армії, решта були задіяні на вістрі атакуючих дій фашистського угруповання, що йшла до Києва автомагістраллю Новоград-Волинський – Житомир – Київ. Дві дивізії – 87-а та 12-а стрілецькі – довгий час билися в оточенні в районі державного кордону, залишки цих дивізій протягом місяця з боями проривались крізь щільне кільце оточення до основних сил 5-ї армії.

Ще дві дивізії – 135-а стрілецька та 213-а механізована – були відрізані противником і билися у складі 6-ї армії генерала Музиченка. Рештки танкових і моторизованих дивізій внаслідок повної втрати матеріальної частини (танків, бро-

*Командувач 6-ю армією
генерал-лейтенант Музиченко
Іван Миколайович (1901-1970)*

немашин, автотранспорту і артилерії) та великої кількості особового складу на момент оборони Новограда-Волинського перетворились на стрілецькі підрозділи без мінометів і важких кулеметів, маючи на озброєнні лише гвинтівки.

Війська 5-ї армії, незважаючи на великий недокомплект, нагальними та активними діями потіснили ворога на сході від Новограда-Волинського в напрямку села Курного, перерізали Житомирське шосе, чим лишили німецькі війська поповнення боєприпасами, продуктами харчування, живою силою та евакуації поранених.

Безперервні бої точилися до 16 липня. 5-а армія відтягнула на себе передові сили 6-ї німецької армії (до 9-ти дивізій) та частину 1-ї танкової групи супротивника. Відчутним для фашистів був і контрудар 6-ї армії Південно-Західного фронту у північному напрямку, але рішучої переваги радянськими військами досягнуто не було. Гітлерівське командування, підтягнувши резерви, затримало рух військ генерала Музиченка назустріч армії Потапова, відвівши велику загрозу від німецьких військ, що опинилися біля Києва.

Завдяки рішучим діям військ 5-ї армії, яка незважаючи на великі втрати в людях та бойовій техніці, відтягнула на себе всі сили німців, командування Південно-Західного фронту та уряд України мали можливість підтягнути

Солдати 1-ї танкової групи Клейста в центрі Звягеля незабаром після завоювання міста